

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი ეკონომიკისა
და ბიზნესის ფაკულტეტი

ხელნაწერის უფლებით

თენის თაქტიშვილი

აგროსასურსათო სექტორის სუბსიდირების მიკროეკონომიკური ეფექტები
საქართველოში (მეცნახეობის მაგალითები)

ეკონომიკის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი
დისერტაციის

ა ვ ტ ო რ ე ფ ე რ ა ტ ი

თბილისი

2016

ნაშრომი შესრულებულია: ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის მიეროვეკონომიკის კათედრაზე

სამეცნიერო ხელმძღვანელი: ია ნაცვლიშვილი

ასოცირებული პროფესორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტი

რეცენზენტები: ქეთევან ლაფერაშვილი

სოფლის მეურნეობისა და სურსათის
დეპარტამენტის უფროსის მოადგილე,
საქართველოს სოფლის მეურნეობის სამინისტრო

ვატიმა მამარდაშვილი

ასისტენტ პროფესორი,
აგრარული პოლიტიკის კვლევითი ცენტრის ხელმძღვანელი,
თსუ ეკონომიკის საერთაშორისო სკოლა

სარჩევი

თემის აქტუალურობა.....	4
პკლევის მიზნები და ამოცანები	6
პკლევის საგანი და ობიექტი.....	8
პკლევის თეორიული და მეთოდოლოგიური საფუძვლები.....	8
ნაშრომის მეცნიერული სიახლეები.....	9
ნაშრომის თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა.....	10
სადოქტორო ნაშრომის სტრუქტურა	11
დისერტაციის ძირითადი შინაარსი.....	12
გამოქვეყნებული შრომები	21

თემის აქტუალურობა

სოფლის მეურნეობა ნებისმიერი ქვეყნის ეკონომიკის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი შემადგენელი ნაწილია. მისი როლიდან და მნიშვნელობიდან გამომდინარე მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყანა ახორციელებს ამ სექტორის მხარდამჭერ ღონისძიებებს. ამ ღონისძიებებს აქვს სხვადასხვა ფორმა, დაწყებული სოფლად ინფრასტრუქტურის გამართვით და დამთავრებული აგრარული პროდუქციის მწარმოებლებისთვის გარკვეული სუბსიდიების გამოყოფით.

აგრარული სექტორის სუბსიდირებას განსაკუთრებით ხშირად ის ქვეყნები მიმართავენ, სადაც ბაზარზე იმპორტული პროდუქცია დომინირებს, ადგილობრივი მწარმოებლები არ არიან კონკურენტუნარიანები, სოფლის მეურნეობა უმეტესწილად წარმოდგენილია მცირე ზომის მეურნეობებით, შეზღუდულია ამ მეურნეობების წვდომა საჭირო ფინანსურ და მატერიალურ რესურსებზე და ა.შ. ასეთ დროს მიიჩნევა, რომ სახელმწიფოს მხარდაჭერის გარეშე შეუძლებელი იქნება დარგში არსებული სიტუაციის გამოსწორება და ეროვნული წარმოების განვითარება.

აღნიშნული პრობლემების უმეტესობა განსაკუთრებით მწვავედ ვლინდება საქართველოს სოფლის მეურნეობაში. მიუხედავად იმისა, რომ ქვეყანას გააჩნია ხელსაყრელი ბუნებრივ-კლიმატური პირობები და სამუშაო ძალის დიდი ნაწილი კონცენტრირებულია სოფლად, აგრარული სექტორის განვითარების დონე არასახარბიელო. გამომდინარე აქედან, სიტუაციის გამოსასწორებლად სახელმწიფო მიმართავს გარკვეულ მხარდამჭერ ზომებს.

სახელმწიფოს მხარდაჭერა განსხვავებულია სოფლის მეურნეობის სხვადასხვა დარგის მიხედვითაც. საქართველოს სოფლის მეურნეობაში მევენახეობის დარგს ყოველთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა მისი სოციალურ-კულტურული როლიდან გამომდინარე. შესაბამისად, სახელმწიფოს მხარდამჭერი პოლიტიკის განხორციელებისას იგი პრიორიტეტულია და განსაკუთრებული ძალისხმევაც სწორედ აქ არსებული პრობლემების მოგვარებისკენაა მიმართული.

მე-20 საუკუნეში ქართული დვინის გასაღების ბაზარი იყო რუსეთში, უკრაინასა და სხვა პოსტ-საბჭოთა ქვეყნებში, სადაც კარგად იცნობენ და აფასებენ ქართულ დვინოს. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ საქართველოდან დვინის ექსპორტის მთავარი დანიშნულების ადგილი რუსეთის ბაზარი იყო და ქართული დვინის ექსპორტის

დაახლოებით 80 პროცენტი მასზე მოდიოდა. წლიდან წლამდე რუსეთში სულ უფრო დიდი რაოდენობით ღვინო გადიოდა. 2006 წელს ეს ტენდენცია შეწყდა. რუსეთის ხელისუფლებამ ქართულ პროდუქციაზე ემბარგო დააწესა და ღვინის მწარმოებლებმა დაკარგეს მათი პროდუქციის გასაღების უმსხვილესი ბაზარი.

ქართული ღვინის ექსპორტი იმდენად იყო დამოკიდებული რუსულ ბაზარზე, რომ მისი დაკარგვით გამოწვეული ზარალის კომპენსირება შეუძლებელი აღმოჩნდა მოკლევადიან პერიოდში. ამ მოვლენამ ღვინის მწარმოებლების წინაშე ახალი რეალობა დააყენა, რომლის პირობებშიც მათ შემდეგი ღონისძიებები უნდა განეხორციელებინათ:

- ახალი ბაზრების მოძიება, პირველ რიგში, იმ ქვეყნებში, სადაც ქართული ღვინის ცნობადობა მაღალი იყო. აქ პოსტ-საბჭოთა სივრცის სხვა ქვეყნები იგულისხმება;
- ევროპული ბაზრის ათვისებაზე მუშაობა საქართველოს მთავრობის მიერ ევროკავშირთან საგაჭრო ურთიერთობების გამარტივების მცდელობის ფონზე;
- რუსულ ბაზარზე გაყიდული ქართული ღვინის ხარისხი ზოგჯერ არცოუ ისე მაღალი იყო, ამიტომ საჭირო გახდა ხარისხის გაუმჯობესებაზე ზრუნვა, რათა ქართული ღვინო კონკურენტუნარიანი ყოფილიყო ევროპულ ბაზრებზე. ეს კი, თავის მხრივ, დამატებით დანახარჯებთან იყო დაკავშირებული;
- მარკეტინგული ღონისძიებების ორგანიზება ახალი ბაზრების ასათვისებლად და სხვ.

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ღვინის მწარმოებელ კომპანიებს ერთი მხრივ, შეუმცირდათ მოთხოვნა მათ მიერ წარმოებულ პროდუქციაზე, ხოლო, მეორე მხრივ, გაეზარდათ ხარჯები, რამაც განაპირობა მათ მიერ მოთხოვნილი ყურძნის რაოდენობისა და მევენახეებისთვის შეთავაზებული ფასის შემცირება.

ღვინის მწარმოებელი კომპანიების დიდ ნაწილს უკვე გააჩნია საკუთარი ვენახები და სწორედ საკუთარი ვენახებიდან იღებს საწარმოო ნედლეულის უდიდეს ნაწილს. შედეგად, კიდევ უფრო ზარალდებიან ის საოჯახო მეურნეობები, რომლებიც მევენახეობით ირჩენენ თავს. მათმა ნაწილმა ემბარგოს დაწესების შემდეგ ვაზის გაჩეხვა დაიწყო და ის სხვა სასოფლო-სამეურნეო კულტურებით ჩაანაცვლა. არალელურად, მთავრობაზე ზეწოლა იზრდებოდა, რომ მას გაეწია მხარდაჭერა მევენახეებისათვის. სწორედ ამ დანაკარგების საკომპენსაციოდ, 2008 წლიდან საქართველოს მთავრობამ დაიწყო მევენახეების სუბსიდირება, უხდის რა მათ გარკვეულ თანხას ღვინის მწარმოებელი კომპანიებისთვის ჩაბარებულ თითოეულ კილოგრამზე.

სუბსიდირების პოლიტიკას დასაწყისშივე ჰყავდა როგორც მომხრეები, ასევე მოწინააღმდეგები და დღესაც, სამეცნიერო წრეებსა თუ სამთავრობო დონეზე მიმდინარეობს კამათი სუბსიდირების ფორმებისა და საერთოდ მისი მიზანშეწონილობის თაობაზე. უკმაყოფილონი არიან მევენახეებიც, რომელთა ნაწილსაც მუდმივად უჭირს უურძნის ჩაბარება და ხშირად ისეთ ფასს იღებს კილოგრამზე (სუბსიდიის ჩათვლით), რომ უჭირს დანახარჯების კომპენსირებაც კი.

შედეგად, სახეზეა სიტუაცია, როდესაც მთავრობის მიერ გამოყოფილ ფინანსებს (მილიონობით ლარი წლიურად) არ შეუძლია უზრუნველყოს მევენახეების წინაშე მდგარი პრობლემების სრულად აღმოფხვრა. გამომდინარე აქედან, აქტუალურია, გაანალიზდეს რა გავლენა იქონია სახელმწიფო სუბსიდირების პოლიტიკამ მევენახეების წინაშე მდგარი პრობლემების გადაჭრაზე; განაპირობა თუ არა სუბსიდიებმა წარმოების ზრდა მევენახეობის დარგში და იყო თუ არა სუბსიდირების პოლიტიკა მევენახეებისთვის მათ მფლობელობაში არსებული ვენახების ფართობის გაზრდის სტიმული.

აქტუალურია განისაზღვროს ის გზები, რაც შესაძლებელს გახდის მევენახეობის დარგში არსებული პოტენციალის მაქსიმალურად გამოყენებას და მევენახეების შემოსავლების ზრდას. მევენახეებზე სუბსიდიების გავლენის კვლევა საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც მიღებული შედეგები მოგვცემს საშუალებას, გამოვკვეთოთ სუბსიდირების პოლიტიკის ძლიერი და სუსტი მხარეები, შევიმუშაოთ რეკომენდაციები დარგის მხარდამჭერი პოლიტიკის შემდგომი სრულყოფისთვის.

პვლევის მიზნები და ამოცანები

პვლევის პიპოთეზა შემდეგია: რადგანაც სუბსიდიები განაპირობებს დამატებით შემოსავალს მეურნეობებისთვის, მათი მოგების ნორმა და დანაზოგები უნდა გაიზარდოს, რაც, თავის მხრივ, განაპირობებს ინვესტიციების ზრდას და გაზრდის წარმოებული ყურძნის და/ან ვაზის ძირების რაოდენობას.

პვლევის ფარგლებში გამოიყო ორი უმთავრესი კითხვა: რა ზომით განაპირობა სუბსიდიებმა მევენახეების მიერ წარმოებული ყურძნის რაოდენობის ზრდა, რა ზომით განაპირობა სუბსიდიებმა ვაზის ძირების რაოდენობის ზრდა.

სადოქტორო კვლევის მიზანია გამოვლინდეს ყურძნის ფასის მხარდამჭერი სუბსიდიების გავლენა მევენახების მიერ წარმოებული ყურძნის მოცულობასა და მათ საკუთრებაში არსებულ ვენახის ფართობზე.

კვლევის მიზნიდან გამომდინარე განსაზღვრულია შემდეგი ამოცანები:

- აგროსასურსათო სექტორის სუბსიდირების საფუძველის ანალიზი და სუბსიდიის ეკონომიკური შინაარსის განხილვა;
- იმ ძირითადი მიზეზებისა და მიზნების გამოვლენა, რომელიც საფუძვლად უდევს სუბსიდირების პოლიტიკას;
- სუბსიდირების ყველაზე ფართოდ გავრცელებული ფორმების შესწავლა და მათი დადებითი და უარყოფითი მხარეების განხილვა;
- საქართველოში არსებული აგროსასურსათო სექტორის სუბსიდირების პრაქტიკის ანალიზი, მხარდამჭერი პროგრამებისა და პროექტების მიმოხილვა და მიღწეული შედეგების ჩვენება;
- მევენახებზე სუბსიდიების გაცემის წესისა და სქემების მიმოხილვა;
- შესაბამის ქართულ და უცხოურ ლიტერატურაში არსებული კვლევების საფუძველზე სუბსიდიების მიკრო დონეზე გავლენის ანალიზისთვის მოდელის აგება და მისთვის რელევანტური ცვლადების გამოვლენა;
- საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურიდან მიღებული მონაცემების ანალიზი ეკონომიკური მეთოდის გამოყენებით;
- კონკრეტული შემთხვევის ანალიზი, რომელიც მიზნად ისახავს მეურნეობათა განწყობების გამოვლენას;
- სპეციალური კითხვარის შემუშავება მევენახებისგან საჭირო მონაცემების მისაღებად;
- კვლევის შედეგების ანალიზი და შესაბამისი ინტერპრეტაცია.

კვლევის საგანი და ობიექტი

კვლევის საგანს წარმოადგენს აგროსასურსათო სუბსიდიები, ხოლო კვლევის ობიექტია სუბსიდიების გავლენა ყურძნის წარმოების მოცულობასა და ვაზის ძირების რაოდენობაზე მის მიმღებ მეურნეობებში.

კვლევაში განხილულია სუბსიდიების მნიშვნელობა მევენახეებისთვის, წარმოების მოცულობისა და ვენახის ფართობის ცვლილება სუბსიდიის ცვლილების კვალობაზე, შემთხვევის შესწავლის მეთოდის გზით გამოვლენილია მევენახეების განწყობები მომავლის სხვადასხვა შესაძლო სცენარების საპასუხოდ.

კვლევის თეორიული და მეთოდოლოგიური საფუძვლები

კვლევის თეორიული და მეთოდოლოგიური საფუძველია ეკონომიკური თეორიები, ქართველ და უცხოელ მეცნიერ-მკვლევართა ნაშრომები აგროსასურსათო სექტორის სახელმწიფო მხარდაჭერის მიმართულებების თაობაზე, საქართველოში მოქმედი არასამთავრობო ორგანიზაციების და საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ ორგანიზებული კვლევები და საკითხის შესახებ არსებული სხვადასხვა ანალიტიკური სტატიები.

სადისერტაციო ნაშრომში გამოყენებულია კვლევის როგორც რაოდენობრივი, ასევე თვისებრივი მეთოდები. კვლევა ეყრდნობა ანალიზის, სინთეზის, სტატისტიკურ, ემპირიული კვლევისა და შემთხვევის შესწავლის მეთოდებს. ცვლადებს შორის დამოკიდებულება დადგენილია კორელაციურ-რეგრესიული ანალიზის საშუალებით.

სადისერტაციო ნაშრომში მოცემული რაოდენობრივი კვლევის მოდელი დიდწილად ეყრდნობა იმ ნაშრომებს, სადაც წრფივი დამოკიდებულებაა გამოვლენილი სუბსიდიასა და წარმოების მოცულობას/ნარგავ ფართობს შორის. სადისერტაციო ნაშრომში მოცემული კვლევა ეფუძნება იმ დაშვებებს, რაც გამომდინარეობს ლიტერატურის მიმოხილვაში მოყვანილი კვლევების შედეგებიდან.

რაოდენობრივი კვლევისთვის საჭირო მონაცემები მიღებულია საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურიდან შესაბამისი მოთხოვნის საფუძველზე. ეს

მონაცემები მოიცავს 2007-2014 წლებს და აქვს დაუბალანსებელი პანელური მონაცემების სახე.

რაოდენობრივის გარდა, სადისერტაციო ნაშრომში განხორციელებულია თვისებრივი კვლევაც. თვისებრივი კვლევა უფრონება დ. ვიაჯის და თანაავტორების ნაშრომს, სადაც ევროკავშირის სოფლის მეურნეობის ერთიანი პოლიტიკის გავლენის ანალიზისთვის რელევანტური ცვლადებია გამოვლენილი და სპეციალური კითხვარია შემუშავებული საჭირო მონაცემების მისაღებად.

შემთხვევის შესწავლის (ე.წ. „ქეის-სთადი“) და ანალიზისთვის საჭირო მონაცემები მიღებულია ყვარლის რაიონის სოფელ მთისძირის მოსახლეობისგან სპეციალურად შემუშავებული კითხვარის საშუალებით, რომელიც მოიცავს კვლევისთვის რელევანტურ ცვლადებს. ქეისში მოცემული მონაცემები მოიცავს 2008-2013 წლების პერიოდს და წარმოადგენს პანელურ მონაცემებს.

სადისერტაციო ნაშრომში გამოყენებულია საქართველოს სოფლის მეურნეობის სამინისტროსა და სოფლის მეურნეობის პროექტების მართვის სააგენტოს, ღვინის ეროვნული სააგენტოს, საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტროს, საქართველოს ფინანსთა სამინისტროს, საქართველოს ეროვნული ბანკის მონაცემები. სახელმწიფო ორგანოების გარდა, ასევე, გამოყენებულია მსოფლიო ბანკის, საერთაშორისო სავალუტო ფონდის, ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის და სხვა საერთაშორისო ორგანიზაციების მონაცემები.

ნაშრომის მეცნიერული სიახლეები

- შემუშავებულია მოდელები, რომელთა საშუალებითაც შესაძლებელია მიკრო დონეზე გაანალიზდეს სუბსიდიების ეფექტები მევენახეობის სექტორში;
- ეკონომეტრიკული მეთოდის გამოყენებით გამოვლენილია სუბსიდიის რაოდენობრივი გავლენა ვაზის ძირების რაოდენობასა და ყურძნის წარმოებაზე კახეთის რეგიონში;
- წარმოდგენილია ე.წ. „ქეის-სთადი“ მეთოდი სუბსიდიების მიკროეკონომიკური ეფექტების შესაფასებლად;

- გამოვლენილია სუბსიდირების არსებული პოლიტიკის შესახებ მევენახეების განწყობები და მომავლის ყველაზე უფრო მოსალოდნელი სცენარების შემთხვევაში მათი სავარაუდო რეაქციები.

ნაშრომის თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა

კელების თეორიული და პრაქტიკული შედეგები დაეხმარება სუბსიდირების პოლიტიკის ავტორებს და განმახორციელებლებს უკეთ გააანალიზონ მათ მიერ განხორციელებული მხარდამჭერი ღონისძიებების შედეგიანობა და შეძლონ მათი დახვეწა. სუბსიდიების გავლენის დადგენა ისეთ ცვლადებზე, როგორებიცაა ყურძნის წარმოება და ვაზის ძირების რაოდენობა, პოლიტიკის განმახორციელებლებს საშუალებას მისცემს სასურველი ზემოქმედება მოახდინონ ამ ცვლადებზე სუბსიდიების შესაბამისი მოცულობის განსაზღვრით.

წინამდებარე ნაშრომი, როგორც ყურძნის ფასის მხარდამჭერი პოლიტიკის მიკროეკონომიკური ეფექტების შესახებ ერთ-ერთი პირველი მეცნიერული კვლევა, იქნება მომავალში ამ მიმართულებით განხორციელებული კვლევების მნიშვნელოვანი თეორიულ-მეთოდოლოგიური საფუძველი. მასში მოცემული კვლევის მოდელი, ცვლადები, მონაცემები და ანალიზის მეთოდები რელევანტური იქნება საკითხთან დაკავშირებული შემდგომი კვლევებისთვის.

ნაშრომი საინტერესო იქნება როგორც სუბსიდიების მიმდები მევენახეებისთვის, ასევე, აგრარულ სფეროში მოდგაწე ნებისმიერი ადამიანისთვის. იგი მისცემს მათ საშუალებას, სიდრმისეულად გააანალიზონ სუბსიდირების პოლიტიკის მიზნები, გაცნონ აგრარული სექტორის მხარდაჭერის ალტერნატიულ ფორმებს და უკეთ შეძლონ სახელმწიფო პოლიტიკასთან მიმართებით საკუთარი მოთხოვნებისა თუ რეკომენდაციების ჩამოყალიბება.

მთლიანობაში, ნაშრომში მოცემული ინფორმაციის, მონაცემებისა და კვლევის შედეგების გამოყენება შეუძლიათ შესაბამისი სახელმწიფო ორგანოების წარმომადგენლებს, უმაღლესი სასწავლებლების მეცნიერ-მკვლევარებსა და სტუდენტებს, არასამთაგრობო ორგანიზაციების წარმომადგენლებს და სხვა დაინტერესებულ პირებს.

სადოქტორო ნაშრომის სტრუქტურა

ნაშრომი შედგება შესავლის, ოთხი თავის, თორმეტი ქვეთავის, დასკვნებისა და რეკომენდაციების, გამოყენებული ლიტერატურის სიისგან. ნაშრომს თან ერთვის დანართები (კითხვარი, ცხრილები).

ნაშრომის სტრუქტურა შემდეგი სახისაა.

შესავალი

თავი 1. აგროსასურსათო სექტორის სოციალურ-ეკონომიკური როლი

1.1 აგროსასურსათო სექტორის არსი და მახასიათებლები

1.2 საქართველოს აგროსასურსათო სექტორი

თავი 2. აგროსასურსათო სექტორის სუბსიდირება და მისი შედეგები

2.1 საკითხის ირგვლივ არსებული ლიტერატურის მიმოხილვა

2.2 აგროსასურსათო სექტორის სუბსიდირების მიზნები

2.3 აგროსასურსათო სექტორის სუბსიდირების ფორმები

2.3.1 ევროპავშირის მაგალითი

2.4 აგროსასურსათო სექტორის სუბსიდირების შედეგები

თავი 3. აგროსასურსათო სექტორის მხარდაჭერა საქართველოში

3.1 სახელმწიფო პროგრამები საქართველოს აგროსასურსათო სექტორში

3.2 მევენახეობის სუბსიდირება საქართველოში

თავი 4. მევენახეობის დარგის სუბსიდირების მიკროეკონომიკური ეფექტები

4.1 მევენახეებზე სუბსიდიების გავლენის კვლევის მოდელი

4.2 რაოდენობრივი კვლევის შედეგები

4.3 შემთხვევის ანალიზის შედეგები

დასკვნები და რეკომენდაციები

გამოყენებული ლიტერატურის სია
დანართი

დისერტაციის ძირითადი შინაარსი

სადოქტორო ნაშრომში გაანალიზებულია სუბსიდიორების პოლიტიკის გავლენა მევენახეებზე და მთლიანობაში, ამ პოლიტიკის შედეგიანობა. ნაჩვენებია რეალურად რა გავლენა იქონია სუბსიდიებმა მისი მიმღები მევენახეების მიერ წარმოებული ყურძნისა და მათ მფლობელობაში არსებული ვაზის ნარგავების რაოდენობაზე.

ნაშრომში განხილულია აგროსასურსათო სექტორის სუბსიდიორების არსი და მის შესახებ არსებული ლიტერატურა. მოყვანილია ქართველ და უცხოელ ავტორთა შესაბამისი კვლევები და ნაჩვენებია მათი ძირითადი შედეგები. სწორედ ამ კვლევებს ეფუძნება სადისერტაციო ნაშრომში გამოყენებული კვლევის მოდელი და ოცნრიული დაშვებები.

სადისერტაციო თემაში შესწავლილია მრავალი ასეთი ნაშრომი, რომელთა საფუძველზეც გამოიკვეთა კვლევის ძირითადი მიმართულებები და გამოიყო ის საკითხები, რომელთა ანალიზიც საჭიროა სუბსიდიების მიკრო დონეზე გავლენის შესახებ მსჯელობისას. მოყვანილია რამდენიმე უცხოური კვლევა და მიღებული შედეგები, ნაჩვენებია კვლევისას გამოყენებული ეკონომიკური მოდელები და საჭირო მონაცემები. მოცემულ კვლევებში გამოვლენილია აგროსასურსათო სექტორის სუბსიდიორების როგორც დადებითი, ასევე უარყოფითი ეფუქტები, მიკრო დონეზე.

პირველ თავში დახასიათებულია აგროსასურსათო სექტორი და ნაჩვენებია მის განვითარებაზე მოქმედი ძირითადი ფაქტორები. გაანალიზებულია აგროსასურსათო სექტორის სოციალურ-ეკონომიკური როლი საქართველოში, მისი მდგომარეობა, განვითარების შემაფერხებელი და ზრდის მასტიმულირებელი ფაქტორები, ტენდენციები სხვადასხვა პროდუქტების წარმოებაში.

მეორე თავში განმარტებულია სუბსიდიის ეკონომიკური შინაარსი და მოყვანილია აგრარული სფეროს მხარდაჭერის ალტერნატიული ფორმები. განმარტებულია აგროსასურსათო სექტორის სუბსიდიორების მიზნები და მიზეზები. გაანალიზებულია,

როგორც სუბსიდიების მიმღებთა, ასევე, მთლიანად, ბაზრის სხვადასხვა საპასუხო რეაქციები.

მესამე თავში ნაჩვენებია საქართველოში აგროსასურსათო სექტორის მხარდასაჭერად განხორციელებული პროექტები, მათი შედეგები რაოდენობრივი და ფინანსური ასპექტებით. ცალკე გამოყოფილია მევენახეობის დარგი და სახელმწიფოს მიერ მისი სუბსიდირების მიზეზები და ფორმები.

მეოთხე თავი მოიცავს კვლევის პრაქტიკულ ნაწილს, სადაც განხორციელებულია კორელაციურ-რეგრესიული ანალიზები სუბსიდირების მიკრო დონეზე გავლენის დასადგენად, მოცემულია კვლევის შედეგების ინტერპრეტაციები. რაოდენობრივ კვლევაში გაანალიზებულია კახეთის რეგიონის მასშტაბით წლების მიხედვით მიღებული მონაცემები. ასევე, გამოყენებულია თვისებრივი კვლევის ერთ-ერთი მეთოდი – შემთხვევის შესწავლის, ე.წ. „ქეის-სთადი“ მეთოდი, რომელიც მოიცავს რეგიონის ერთ სოფელს.

2006 წლიდან დაიწყო ყურძენზე ფასის შემცირება, რასაც თან ახლდა ფასების ზრდა ვენახის მოვლის საშუალებებზე. ამ ყველაფერმა ერთობლიობაში მკვეთრად დააზარალა ის საოჯახო მეურნეობები, რომლებიც მევენახეობით ირჩენენ თავს.

მცირე მეურნეობების პირობებში უფრო გართულებულია დარგის შემდგომი განვითარება, რადგან ნაკლებია განხორციელებული ინვესტიციების მოცულობა, გართულებულია თანამედროვე ტექნიკიების დანერგვა, მაღალხარისხიანი კონკურენტული დგინის წარმოება მეურნეობის შიგნით, ბაზარზე დამოუკიდებლად გასვლა და ა.შ.

სხვადასხვა ქვეყანაში აგრარული სფეროს სუბსიდირება სხვადასხვა ფორმით ხორციელდება – ზოგიერთი ქვეყანა ამჯობინებს, რომ სუბსიდია წარმოების მოცულობაზე იყოს მიბმული. ნაწილს მიაჩნია, რომ უმჯობესია სუბსიდიის გარკვეული ფიქსირებული თანხა გადაეცემოდეს ბენეფიციარს წარმოების მოცულობისგან დამოუკიდებლად. ქვეყნების ნაწილი უარს ამბობს სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულთა ფინანსურ დახმარებაზე და მათ სთავაზობს მხოლოდ საკონსულტაციო, ტექნიკურ და პროდუქციის გასაღებაში დახმარებას. მსოფლიოში იშვიათია ქვეყანა, რომელიც რაიმე ფორმით არ ზრუნავდეს საკუთარი სოფლის მეურნეობის განვითარებაზე.

სოფლის მეურნეობის მხარდამჭერი პოლიტიკა ხშირ შემთხვევაში ხორციელდება სწორედ მცირე მეურნეობების დახმარების მიზნით. მცირე მეურნეობა აწარმოებს პროდუქციას გარკვეული რაოდენობით და ყიდის მას კონკრეტულ ფასად. ბაზარზე მიმდინარე ისეთი მოვლენები, რაც იწვევს ფასის შემცირებას, განსაკუთრებით დიდ ზიანს აყენებს ასეთ მეურნეობებს. რადგანაც საქართველოში არსებული მევენახეების უდიდესი ნაწილი შეიძლება განხილულ იქნეს როგორც მცირე მეურნეობა, ნათელი ხდება თუ რა მძიმედ მოქმედებს ყურძნის ფასის კლება მთლიანად დარგის განვითარებაზე. როგორც წესი, ასეთ დროს ყალიბდება ზეწოლა მთავრობაზე, რათა მან განახორციელოს მევენახეების შემოსავლების მხარდამჭერი პოლიტიკა იმისათვის, რომ უზრუნველყოს მათვის ფასის შემცირებით გამოწვეული დანაკარგების სრული ან ნაწილობრივი ანაზღაურება. სწორედ ამ მიზნით დაიწყო საქართველოში ყურძნის ფასის მხარდამჭერი პოლიტიკის გატარება.

აღსანიშნავია, რომ სწორედ საოჯახო მეურნეობებზე მოდის ქვეყანაში ყურძნის წარმოების უდიდესი ნაწილი. ყურძნის მოსავლის 90 პროცენტზე მეტი საოჯახო მეურნეობების მიერ იწარმოება.

ნაშრომში განხილულია ფერმერული მეურნეობის მოდელი და შესწავლილია სუბსიდიების გავლენა სწორედ ასეთ მცირე საოჯახო მეურნეობებზე (კერძოდ, მევენახეებზე).

2008 წლიდან მევენახეები მათ მიერ დვინის მწარმოებელ კომპანიებში ჩაბარებული ყურძნის თიოგულ კილოგრამზე სახელმწიფოსგან იღებენ გარკვეული მოცულობის სუბსიდიას. ყურძნის ფასის მხარდაჭერის პოლიტიკის მიზანი იყო მევენახეების დანაკარგების კომპენსირება, რაც განაპირობა რუსეთის ბაზრის დაკარგვამ. სუბსიდიების უდიდესი ნაწილი მოდიოდა კახეთის რეგიონზე. განსხვავებული იყო სუბსიდიების მოცულობა რქაწითელისა და საფერავის ჯიშის ყურძნებისთვის.

ეს სუბსიდიები ემატებოდა საბაზო ფასს, რომელსაც დვინის მწარმოებელი კომპანიები უხდიდნენ მევენახეებს. სუბსიდიის მთლიან თანხას ცალკეული მევენახეები იღებდნენ ბანკში შესაბამისი ვაუჩერის წარდგენის შემდგ. თანხა ითვლებოდა პრინციპით - დვინის ქარხნისთვის ჩაბარებული ყურძნის რაოდენობა (კგ) გამრავლებული 1 კგ. ყურძნისთვის გამოყოფილ სუბსიდიაზე. კახეთში მცხოვრებთა დიდი ნაწილისთვის სწორედ ყურძნის გაყიდვიდან მიღებული შემოსავალი ითვლება

შემოსავლის ძირითად წყაროდ და შინამურნეობების დიდი ნაწილიც ვენახის მოვლასა და უურდნის წარმოებაზეა დასპეციალიზებული.

კახეთის რეგიონი საქართველოს რეგიონებს შორის გამოირჩევა მნიშვნელოვანი უპირატესობებით. ამას განაპირობებს ძირითადად ორი გარემოება: პირველი, მევენახეობა-მედგინეობის მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციები და დაგროვილი უნიკალური გამოცდილება, ვაზის კულტურის გაშენებისა და ლვინის წარმოების მდიდარი ჩვევები, ორიგინალური ჯიშობრივი შემადგენლობა; მეორე, ბუნებრივ-კლიმატური პირობების მრავალფეროვნება, რეგიონს დიდი შესაძლებლობები გააჩნია კონკურენტუნარიანი ლვინისა და ლვინო-მასალების მრავალი ასორტიმენტის წარმოებისა და მისი შემდგომი განვითარებისთვის.

ფასის მხარდამჭერი პოლიტიკის გავლენის შესახებ რაოდენობრივი და ხარისხობრივი კვლევების ანალიზის შედეგად გამოვლინდა ის ფაქტორები, რომლებიც უვალაზე მეტ გავლენას ახდენს წარმოების მოცულობასა და ვაზის ძირების რაოდენობაზე.

მთლიანობაში ეს ცვლადები შემდეგია: საოჯახო მეურნეობის უფროსის ასაკი; საოჯახო მეურნეობის უფროსის განათლება; მემკვიდრის არსებობა ოჯახში, რომელიც გააგრძელებს მევენახეობას; უურდნის საბაზრო ფასი (სუბსიდიის გამოკლებით); სუბსიდიის მოცულობა 1 კილოგრამზე; წლიური დანახარჯი 1 ჰა ვენახის მოვლაზე; შემოსავალი სხვა კულტურების გაყიდვიდან; ვენახის ფართობი; მწარმოებლურობა.

კვლევის საწყის ეტაპზე გათვალისწინებული იქმ მონაცემების შეგროვება აღნიშნული კითხვარის მიხედვით მთლიანად კახეთის რეგიონის მასშტაბით. გამოვლენილი სირთულეების ანალიზის შემდეგ გადაწყდა კითხვარის გამოყენება მონაცემების მისაღებად ერთი კონკრეტული სოფლიდან და კონკრეტული შემთხვევის (ქვეითი) ანალიზის კვლევაში ჩართვა. ამ მიზნით, შერჩეულ იქნა ყვარლის რაიონის სოფელი მთისძირი. იმავდროულად, დამუშავდა საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურიდან მიღებული მონაცემები, რომლებიც შეგროვებულია მთელი რეგიონის მასშტაბით და მოიცავს შემდეგ ცვლადებს: ვენახის ფართობი; ვაზის ძირების რაოდენობა; ვაზის მსხმოიარე ძირების რაოდენობა; წარმოების მოცულობა; მევენახის ასაკი. ეს მონაცემები მოიცავს 2007-2014 წწ. პერიოდს. მათ საფუძველზე დისერტაციაში გაანგარიშებულია კიდევ ორი ცვლადი: ვაზის ძირების რაოდენობა ერთ პექტარზე და

მწარმოებლურობა (წარმოების მოცულობა ერთ პექტარზე). ამ ცვლადებს დაემატა სუბსიდია და ფასი 1 კგ-ზე. მონაცემები მოიცავს რქაშითელის და საფერავის ჯიშის ურმნებს და გააჩნია დაუბალანსებელი პანელური მონაცემების სახე.

რაც შეეხება შემთხვევის გ.წ. ქეისის ანალიზს, სოფელ მთისძირში გამოიკითხა მევენახეების 10%, რომლებმაც უპასუხეს კითხვარში მოცემულ კითხვებს 2008-2013 წლების პერიოდისთვის და შედეგად, მიღებულია დაბალანსებული პანელური მონაცემები.

მეურნეობებმა სოფელ მთისძირიდან, ასევე უპასუხეს კითხვას, თუ როგორი იქნებოდა მათი საპასუხო რეაქცია სამ სხვადასხვა შესაძლო სცენარზე.

მთლიანობაში, რაოდენობრივი კვლევის პროცესში განისაზღვრა სხვადასხვა მოდელები.

პირველი მოდელი. პირველ მოდელში გაანალიზებულია სუბსიდიების გავლენა ვაზის ძირების რაოდენობაზე რქაშითელისა და საფერავის ჯიშისთვის ცალ-ცალკე გამოყენებულია წრფივი რეგრესიის მოდელი, რადგანაც განხილულ სამეცნიერო ლიტერატურაზე დაყრდნობით შესაძლებელია გამოითქვას ვარაუდი, რომ არსებობს წრფივი დამოკიდებულება მოდელში მოცემულ დამოუკიდებელ ცვლადებსა და ვაზის ძირების რაოდენობას შორის.

პირველი მოდელი შემდეგი სახისაა:

$$Y = B_0 + B_1x_1 + B_2x_2 + B_3x_3 + B_4x_4$$

სადაც,

Y არის ვაზის ძირების რაოდენობა,

x_1 - ვენახის ფართობი,

x_2 - მწარმოებლურობა,

x_3 - სუბსიდია,

x_4 - ვაზის ძირების რაოდენობა 1 ჰა-ზე.

ანალიზი ცალ-ცალკე განხორციელდა რქაშითელისა და საფერავის ჯიშებისთვის. რეგრესიის მიზანი იყო დაედგინა ვაზის ძირების რაოდენობაზე სუბსიდიის გავლენის შესაძლო არსებობა და მისი ზომა.

პირველ მოდელში განხორციელებული ანალიზის შედეგებმა აჩვენა, რომ სუბსიდია დადებით და მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს რქაშითელის ვაზის ძირების

რაოდენობაზე. სუბსიდიის 1 ლარით გაზრდა ამ ჯიშის ვაზის ძირების რაოდენობას გაზრდის 1225 ერთეულით. თუმცა, რადგანაც სუბსიდიის მნიშვნელობა რეალურად ყოველთვის 1 ლარზე ნაკლები იყო, უმჯობესია აღვნიშნოთ, რომ სუბსიდიის 10 თეთრით ზრდის შემთხვევაში მევენახე საკუთარ მიწის ნაკვეთზე დამატებით დარგავს საშუალოდ 123 ერთეულ ვაზის ძირს. აქ იგულისხმება, რომ სუბსიდიის გაზრდის კვალობაზე მევენახე გაზრდის ვაზის ძირების რაოდენობას მის საკუთრებაში არსებულ მიწის ნაკვეთზე, ანუ აითვისებს გამოუყენებელ ფართობს და იქ დარგავს ვაზის ახალ ძირებს, ან ვაზის ძირებით ჩაანაცვლებს სხვა კულტურებს.

მიღებული შედეგი აჩვენებს, რომ სუბსიდია მნიშვნელოვან სტიმულს აძლევს ვენახის გაზრდისთვის იმ მეურნეობებს, რომლებიც რქაწითელის ჯიშის ყურძენს აწარმოებენ. სუბსიდირების პოლიტიკის საშუალებით სახელმწიფოს შეუძლია ამ ჯიშის ყურძნის ვენახების ფართობების ზრდას შეუწყოს ხელი.

ანალიზების შედეგად განსხვავებული შედეგებია მიღებული რქაწითელისა და საფერავის ჯიშის ყურძნებისთვის.

ანალიზებმა აჩვენა, რომ სუბსიდია საფერავის ჯიშის ყურძენზე არაა სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი ცვლადი. ეს შეიძლება განპირობებული იყოს რამდენიმე ფაქტორით, კერძოდ: რქაწითელის ჯიშის ყურძენზე არსებული უფრო მაღალი მოთხოვნა; საფერავის ჯიშის ვაზის მოვლა უფრო მაღალ ხარჯებთანაა დაკავშირებული, ვიდრე რქაწითელის ჯიშის ვაზის მოვლა და ა.შ. აქედან გამომდინარე, შესაძლებელია, საფერავის ჯიშის ყურძენზე არსებული სუბსიდია არ არის საკმარისი სტიმული ამ სახეობის ვაზის ნარგავების გაზრდისთვის.

შესაძლოა, საფერავზე სუბსიდიის უფრო დიდი მოცულობის არსებობის შემთხვევაში ვაზის ძირების რაოდენობაზე მისი დადგებითი გავლენაც დაფიქსირებულიყო.

შეორე მოდელი. მეორე მოდელში დამოკიდებულ ცვლადად განისაზღვრა ყურძნის წარმოების მოცულობა და შეფასდა მასზე სუბსიდიების გავლენა. შეირჩა ცვლადები, რომლებიც სუბსიდიასთან ერთად გავლენას ახდენს ყურძნის წარმოების მოცულობაზე. გამოყენებულია ლოგარითმული რეგრესიის მოდელი.

მოდელს აქვს შემდეგი სახე:

$$LY = C(1)*LS + C(2)*LPL + C(3)*LP + C(4)*D_NAME*LSUB + C(5)*D_NAME_RQ*LSUB + C(6)*D_NAME + C(7)$$

სადაც,

LY არის წარმოების მთლიანი მოცულობა,

LS - კენახის ფართობი,

LPL - ვაზის ძირების რაოდენობა,

LP - ყურძნის ფასები,

D_NAME*LSUB - საფერავის სუბსიდია (ზღვრული ეფექტი),

D_NAME_RQ*LSUB - რქაწითელის სუბსიდია (ზღვრული ეფექტი),

D_NAME – საფერავის სუბსიდია (საშუალო ეფექტი),

C(7) – რქაწითელის სუბსიდია (საშუალო ეფექტი).

ნავარაუდებია, რომ საჭიროა გარკვეული დროითი პერიოდი, რათა სუბსიდიის გავლენა აისახოს წარმოებაზე. ერთ წელიწადს მიღებული სუბსიდია შესაძლოა, გამოყენებულ იქნეს წარმოების ფაქტორების ხარჯების დასაფარად, კენახის უკეთ მოსავლელად, დამატებით მუშა-ხელის დასაქირავებლად ან სხვა მსგავსი მიზნით, რაც ხელს შეუწყობს წარმოების ზრდას მომდევნო წელს. აქედან გამომდინარე, მოდელში აღებულია ერთწლიანი დროითი ლაგი და შექმნილია შესაბამისი ცვლადები: LP_LAG, D_NAME*LSUB_LAG, D_NAME_RQ*LSUB_LAG. გაანგარიშებები შესრულებულია ამ ცვლადების გათვალისწინებით.

მეორე მოდელში განხორციელებული ანალიზები აჩვენებს, რომ სუბსიდია რქაწითელის შემთხვევაში სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი ცვლადია და დადებით გავლენას ახდენს რქაწითელის ჯიშის ყურძნის წარმოებაზე. ანალიზის შედეგები აჩვენებს, რომ რქაწითელზე სუბსიდიის გაზრდა 1 პროცენტით, იწვევს რქაწითელის ჯიშის ყურძნის წარმოების მოცულობის გაზრდას 0,08 პროცენტით.

აქ იგულისხმება, რომ სუბსიდიის სახით მიღებული დამატებითი შემოსავალი მევენახებს აძლევს ვაზის უკეთ მოვლის საშუალებას, რაც მის უფრო მაღალ მოსავლიანობას განაპირობებს.

რაც შეეხება საფერავის ჯიშის ყურძენს, მასზე გაცემული სუბსიდია, მოდელის მიხედვით, არ აღმოჩნდა სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი ცვლადი, რომელიც გავლენას ახდენს საფერავის ჯიშის ყურძნის წარმოებაზე.

მიღებული შედგები თახვედრაშია პირველ მოდელში განხორციელებული ანალიზის შედეგებთან.

სოფელ მთისძირის მაგალითზე ასევე განხორციელდა მევენახეების შესაძლო რეაქციების კვლევა სამი სხვადასხვა შესაძლო სცენარის შემთხვევაში.

დისერტაციაში გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ეს სამი სცენარი ასახავს მომავალში მოვლენების განვითარების სამ ყველაზე უფრო მოსალოდნელ ვარიანტს.

კვლევაში მონაწილე მევენახეებს სოფელ მთისძირიდან კითხვარის საშუალებით უნდა გაეცხადებინათ საკუთარი სავარაუდო რეაქცია მომავალი სამი შესაძლო სცენარის განვითარების შემთხვევაში.

პირველი სცენარის შემთხვევაში, რესპოდენტებმა განაცხადეს საკუთარი საოჯახო მეურნეობის საქმიანობაში შესაძლო ცვლილებების შესახებ იმ შემთხვევაში, თუ ფასები, დასაქმების შესაძლებლობები და სხვა პირობები დარჩება სტაბილურად, არსებულ დონეზე და ფასის მხარდამჭერი პოლიტიკაც იგივე იქნება (კვლევა ჩატარდა 2015 წლის მაისში).

მეორე სცენარის ფარგლებში რესპოდენტებმა განიხილეს სავარაუდო ვითარება, როცა სახელმწიფოს მიერ გამოყოფილი დაფინანსება (სუბსიდიები) გაუქმდებულია, ხოლო მის გარდა ყველა სხვა პირობა (ფასები და ა.შ.) უცვლელი რჩება.

მესამე შემთხვევაში, რესპოდენტებმა განიხილეს სავარაუდო ვითარება, როცა რუსეთის ბაზარი იკეტება, ხოლო ყველა სხვა პირობა, სახელმწიფოს მხარდამჭერი პოლიტიკის ჩათვლით, რჩება უცვლელი.

მევენახეებმა უპასუხეს კითხვაზე - ამ სცენარების განვითარების შემთხვევაში გაიზრდება, შემცირდება თუ უცვლელი დარჩება მათ მფლობელობაში არსებული ვენახის ფართობი.

პირველი სცენარის შემთხვევაში გამოკვლეულ მეურნეობათა 52 პროცენტი აცხადებს, რომ გაზრდის მის მფლობელობაში არსებულ ვენახის ფართობს, ხოლო 41 პროცენტი აღნიშნავს, რომ არ შეცვლის ამჟამად მის მფლობელობაში არსებულ ვენახის ფართობს. ეს პასუხები, გარკვეულწილად, შესაძლოა, იყოს იმის მაჩვენებელი, რომ

მეურნეობების უმეტესობა მეტ-ნაკლებად კმაყოფილია არსებული მხარდამჭერი პოლიტიკით და მისი შენარჩუნების შემთხვევაში აპირებს ვენახების გაფართოებას.

გამოკითხულ მევენახეთა 93 პროცენტისთვის არსებული მდგომარეობა იძლევა იმის სტიმულს, რომ არ შეამცირონ ვენახების ფართობი. შესაბამისად, სუბსიდიების მოცულობის ზრდა და დამატებით მხარდამჭერი დონისძიებები სახელმწიფოს მხრიდან, ერთი მხრივ, მევენახეებისთვის წარმოების გაზრდის სტიმული უნდა იყოს, ხოლო, მეორე მხრივ, დააბალანსოს რუსეთის ბაზრის ჩაკეტვის შემთხვევაში გამოწვეული დანაკარგები.

სუბსიდიების გაუქმების შემთხვევაში, რასაც სცენარი 2 ითვალისწინებს, მეურნეობათა მხოლოდ 3 პროცენტი აპირებს ვენახის ფართობის გაზრდას, 61 პროცენტი კი უცვლელად დატოვებს მის ხელთ არსებულ ვენახის ფართობს. გამოკითხულთა თითქმის მესამედი აცხადებს, რომ სუბსიდიების გაუქმების შემთხვევაში შეამცირებს ვენახის ფართობს.

რუსეთის ბაზრის კვლავ ჩაკეტვის შემთხვევაში მეურნეობათა 60 პროცენტი არ შეამცირებს მათ საკუთრებაში არსებულ ვენახის ფართობს, ხოლო 33 პროცენტის რეაქცია იქნება ვენახების შემცირება. ამრიგად, რუსეთის ბაზრის ჩაკეტვა ვენახების ფართობების ზრდის მნიშვნელოვანი შემაფერხებელი ფაქტორი იქნება.

მეურნეობებს, ჩვეულებრივ, მთავრობის გადაწყვეტილებებთან დაკავშირებით მოლოდინები აქვთ, რაც გავლენას ახდენს მათ ქმედებებზე. მოლოდინები განსაკუთრებით ზემოქმედებს დამატებით ინვესტიციებთან, ნარგავების/ნათესების გაზრდასთან და ამა თუ იმ პროდუქტის ჩანაცვლებასთან დაკავშირებულ გადაწყვეტილებებზე.

იმ შემთხვევაში, თუ მევენახეებს ჩამოუყალიბდებათ მოლოდინები სუბსიდირების პოლიტიკის უწყვეტობასა და სუბსიდიების მოცულობის ზრდასთან დაკავშირებით, მათი საწარმოო გადაწყვეტილებებიც შესაბამისად შეიცვლება. ის უფრო მეტად იქნება ორიენტირებული წარმოების მოცულობისა და ვენახების ფართობის ზრდაზე.

ნაშრომის დასკვნით ნაწილში შეჯამებულია განხორციელებული კვლევის შედეგები, განხილულია ამ შედეგების მიზეზები, შეფასებულია სუბსიდირების არსებული სისტემის ქმედუნარიანობა და შედეგიანობა მევენახეების წინაშე მდგარი პრობლემების გადაჭრის ასპექტით, სუბსიდირების პოლიტიკის

დახვეწია/გაუმჯობესებასთან დაკავშირებით შემოთავაზებულია მთელი რიგი რეკომენდაციები.

გამოქვეყნებული შრომები

1. თაქთაქიშვილი, თ., „აგრარული სექტორის სუბსიდიორების მიზნები და ფორმები”, ჟურნ. ეკონომიკი, №3, გ. X, ობ., 2016;
2. Taktakishvili, T., „Price support for grapes and its implications in Georgia: micro level analysis”, IAABR/ Academic OASIS – Paris International Academic Conference, July 15th – 17th, 2016, conference proceedings;
3. თაქთაქიშვილი, თ., „აგროსასურსათო სექტორის სუბსიდიორების შესაძლო შედეგები და მეურნეობებისა და ბაზრის საპასუხო ქცევა”, ჟურნ. ეკონომიკა და ბიზნესი, №2, გ. IX, ობ., 2016;
4. Taktakishvili, T., „Microeconomic impacts of agricultural subsidies in Georgia: case of grape growers”, The Macrotheme International Conference: Rome 2015, 18-19 December, 2015, conference proceedings;
5. Taktakishvili, T., „Effects of Government Subsidies on Grape Growers in Georgia”, 9th Silk Road International Conference on Business, Economics, International Relations and Education, May 23-25, 2014 Tbilisi, Georgia, conference proceedings;
6. Taktakishvili, T., „Subsidies for grape growers and their implications in Georgia for the period of 2008-2012”, Journal L'Association 1901 “SEPIKE”, №3, December 31, 2013;
7. თაქთაქიშვილი, თ., „სურსათის საბაზო ფასების მერყეობა და მისი გავლენა მწარმოებლებისა და მომხმარებლების ქცევაზე”, ჟურნ. ეკონომიკა და ბიზნესი, №4, ობ., 2013.